

Hankiss János: Irodalomszemlélet. Tanulmányok az irodalmi alkotásról. Budapest, 1941. 8. r. 163 l.

Hankiss János sokoldalú munkásságának egyik értékes eredménye most megjelent újabb tanulmányosorozata.¹ Hankiss tudatosan használja az *irodalomszemlélet* kifejezést az irodalomtudomány laza, s az irodalomelmélet kissé sokatmondó megjelölése helyett: mintegy szemléletesen akarja elénk állítani az irodalom sokrétű anyagát, bemutatva azt a szerves, folyton mozgó, fejlődő, sokszor visszafejlődő organizmust, amit irodalomnak nevezünk. Eszköze, a *Hangulat* c. tanulmányában vallott tanítása szerint, hogy bennünket, olvasókat ugyanabba a lelkes, — a szónak nem lelkesült, hanem lélekkel bíró értelmében — emelkedett lelkiállapotba hozzon s így ragadjon magával sokszor göröngyös, néha meredek, de mindig napsütötte csúcok felé vezető útjára. Hankiss szellemtörténész. Az emberi, s benne a magyar szellem fluktuálását, szélesbülését, térhódítását keresi, de nem él vissza olvasói bizalmával, nem teszi próbára tudásukat, hanem kézenfogva vezeti őket a tudományos útvesztő tekervényein.

A tanulmányosorozat főcélja, hogy megkeresse és megmutassa irodalomszemléleti rendszerének alapvető ösztönét: a lét kitágításának elemi vágyát. (107. l.) Ez a cél azonban nemcsak az író títit, hanem legalább olyan mértékben lelkesíti az olvasót is. Léttágítást jelent ez utóbbi számára a *beleélés*. Ez irodalmat teremt, — az olvasó oldaláról — de szüksége is van az irodalomra. A *beleélés* lényege, a transzpozíció, vagyis az olvasónak az íróhoz és műhöz való hasonulása, — ez minden irodalom célja a közönség szempontjából, amely épen a tökéletes lelki áthangolódás céljából veszi kezébe a könyvet — szinte önkénytelenül veti fel az *irodalmi érték* kérdését. Hankiss megbecsüléssel válaszol e kérdésre: érték minden irodalmi műben van, de mindegyikben más és más fokon, ámde „ez a sokféle érték nem kerülhet soha végleges ellentétbe egymással, mert köztük csak fokozati különbségek vannak.” (21. l.) Épen ezért „a magas értékek csíráit is meg kell keresnünk az irodalmi létra legalsóbb fokain.” (22. l.)

A testes könyvnek talán legértékesebb és legérdekesebb tanulmánya a *dinamizmussal* foglalkozik. Középpontjában az a szellemi mozgalom áll, amelynek lényege az erők állandó fluktuálása: a romantizmus. Alapos részlettanulmányok alapján rámutat, hogy a romantizmus lényege „az erő uralma és kultusza.” Sorra veszi az erő különféle megnyilvánulásait a romantika keretén belül. Nemcsak fizikai erőre gondol, — de erre is a romantikusoktól oly szívesen ábrázolt testi kín okozójaképpen, — hanem az ezt tűrő hősi magatartásra s a kettőből származó dacos lázadásra. Az erőt ellentét és ezt kísérő megfélepités követi. Romantikus szenvedésről és romantikus érzelmességről szól még: e kettő egymást követi és kiegészíti.

A *műtajokról* szólva kifejti, hogy a szokványos „lira, dráma,

¹ *Irodalomszemlélet* c. I. sorozatáról l. IK. 1934. 204. l.

epika" nem valójában meglevő felosztások, hanem pusztán bölcséleti elgondolások, éppen ezért határaik igen elmosódtak. Hankiss inkább a bennük foglalt egyes műfajokat boncolgatja s mindenütt megkeresi az írótól az olvasóhoz pattanó lelki szikrát, e kettőben támadó, s egymásnak megfelelő lelki funkciót. Tagadja, hogy a műfajok határai összeolvadtak, a műfajok elvesztették önállóságukat. Igaz, csak néhány „cöveket" óhajt levetni, de mégis meggyőző, hogy az ihletett művésznek és a vele kongeniális tudósnak „egészen egyszerű eszközökkel, a lélektan szinte mindenütt elfogadott elemeivel is el lehet indulni az új, őszintébb, szigorúbban rendszeres műfajtan felé." (68. l.)

Az *író, irodalmi élet, irodalom* című tanulmány e három elem egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Bekapcsolja a népköltészet kérdését is és megállapítja, hogy a néptől sem szabad az irodalmi tudatot elvitatni, csak itt ezt a „mesterségbeli tudós megbecsülése alakítja ki". Hankiss arra az eredményre jut, hogy az íróval való foglalkozás materialista és lélektani jellegű, az irodalmi élet kutatása adattörténet és szellemtörténet, míg a fátyol fellebbentése az irodalomról „erővonalakat és energiaforrásokat keres," az író sokszor tévelygő útját világítja meg a kitűzött, de soha el nem ért cél felé.

Az irodalom lényeges része a *csodás elem*, vagyis „az ismert természeti törvényekkel és a művelt világban elismert tapasztalatokkal ellenkező esemény vagy állapot." (77. l.) A hagyományos poétika a csodás elemet csak az époszra szorította. Hankiss végig vezet a műfajokon s bemutatja, hogy csodás elem, csodavárás, csodahívés minden korlátan belül elképzelhető. Közben finom elemzést kapunk a csoda lényegéről, amely részint „csodavárás kielégülése", részint „kapcsolatkeresés a természetfeletti világgal," részint pedig a sehová sem vezető zsákutcából *fölfelé* való szabadulás. A csoda az író számára el nem pazarolható érték, az olvasónak szabadság, teljesség, amely a fölfelé törekvő lelket az „erkölcsi értékek magasabb síkjaira" emeli. A *környezet szerepét az irodalmi műben* nem a hagyományos Taine-féle miliő-elmélet alapján fejtegeti, hanem a kérdést a természettudomány síkjáról átvetíti a lélek síkjára. Tér- és időmiliőt különböztet meg, s kifejti, hogy az író, vagy a mű hangulata magába szívja az olvasó hangulatát is: ez biztosítja a mű egyöntetűségét és hatását. Az *írásmű szerkesztéről* szólva a rendet, az összefüggést, a szilárdságot és a művészi formálás ösztönét jelöli meg a művészi struktúra pilléreiül. Nem teljességre törekszik a művészi szerkesztő, hanem csak az összefüggések átívelésére, az irányvonalak felfedésére, a határvonalak kijelölésére. A *hangulatnál* az irodalom ez érzelmi velejárójának hatalmas kultúrasűrítő feladatáról szól. Szerinte a hangulat „Isten néma kinyilatkozása dolgokban, viszonyokban és ihletett művekben." (128. l.) Természetesen a hangulat is kétoldalú: a hatás szempontjából kell megítélni, ez pedig a hangulatkeltő és hangulatvállaló, más szóval az író és olvasó szempontjából különböző lehet. A hangulat akkor zavartalan, ha az ember és ember között vert hid mindkét oldalról egyformán járható, vagyis az olvasó hangulata megfelel az író hangulatának.

Az *irodalmi stílusváltozást* a képzőművészetek hasonló szellemi áramlataival veti egybe. Kifejti, hogy az egyes korokat jellemző stílusok fokozatos átalakulása rendszeren nyomon kíséri a világnézeti változást, néha meg ennek előfutára. Sokszor visszatérés önmagába, vagy éppen reakció. Fogalmazása itt óvatossá szelidül: a végső szót csak akkor akarja kimondani, „amikor az irodalomszemlélet most kialakuló rendszere tisztázza azoknak az elemeknek a szerepét, amelyek nagyjából megfelelnek az építészet s más képzőművészetek alkotó elemeinek.” (145. l.) De minden stílusváltozásnál — legyen az önkénytelen vagy öntudatosan előidézett, lassú fejlődés eredménye, vagy gyors rendteremtés, — fontosabb az író egyéni stílusa: ennek összessége a mindenkori irodalmi stílusállapot.

Az *irodalom s nemzeti jelleg* vizsgálata már nem is tartoznék bele az irodalomszemléletbe. Hankiss is csak annyiban óhajt vele foglalkozni, amennyiben a nemzeti jelleg az *eszme* magaslatára emelkedik. Úgy látja, hogy a nemzeti eszme minden művészet között legteljesebben az irodalomban jelentkezik, de „nem magyar miliő, magyaros alakok teszik az irodalmi alkotást magyarrá”, (160. l.) hanem „sokszor a regény dinamikája, hangulata, érzékenysége bizonyos problémák iránt, reakcióképességének foka és színe”... (u. o.) A magyar dinamizmus alatt pedig nem a föltétlen nyelvi meghatározó jegyet érti, — „ez még csak a csecsemő ösztönélete,” — hanem a nemzeti jelleg keresését, tézisz, antitézisz, szintézisz a magyar hangulatritmusnak annyira megfelelő hegeli polarizációját, tehát valamit a magyar lényegből, a nemzeti eszme misztikumából. A magyarság végső megfogalmazását nem a szokványos ismerető jegyek felsorolásában látja, hanem a minden más nemzettől eltérő magyar *magatartásban*.

Az utolsó negyedszázadban a természettudományok megingathatatlannak vélt pilléreit csavarta ki a tapasztalás. Mennyivel inkább reccsognak-ropognak az olyan tudományok eresztékei, amelyek nem ismerik a fellebbezhetetlenséget, ahol oly sok függ az egyéni látástól. Ilyen a szellemtudományok sorában az irodalomtudomány. Az utolsó két évtized többet tatarozott épületén, mint amennyit szorgos munkáskezek Aristoteles *Poétikája* óta építettek rajta. Az irodalomtudomány nem ismer, de sohasem is ismer szigorú törvényeket. Hankiss sem ezt akar adni. Tanulmányai sok szempontból gyarapítják tudásunkat, s így tanításának elfogadása a „nem új rabság, hanem új szabadság záloga.” Elméletét még közelebb hozza franciásan könnyed, élvezetes előadasmódja. Könyve nyeresége elméleti irodalmunknak, mert sok kérdést tisztáz, számos fogalomtisztázó vita-csirát vet fel, s ahol nyílt kérdések mellett halad el, legtöbbször ott sem mulasztja el, hogy egy-egy útbágyazító megjegyzést ne ejtsen.

BERCZIK ÁRPAD.